

**DEN NORSKE
ATLANTERHAVSKOMITE**
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

Sikkerhetspolitisk bibliotek

5-2010

Sjøforsvarets historie 1960-2010 – en kortversjon

**FRA KALD KRIG TIL INTERNASJONALE KRIGSOPERASJONER OG
RESSURSFORVALTNING**

Roald Gjelsten

Roald Gjelsten*Forsker IFS*

Sjøkrigsskolen, operative linje 1963-67. Master of Science i operasjonsanalyse, US Naval Postgraduate School 1978. Sjøforsvarets stabsskole 1981-82. NATO Defence College i Roma i 1991. Forsvarets høyskole, totalforsvarskurset, 1996. Militærstipendiat ved Norsk utenrikspolitisk institutt 1985-86. Sjøtjeneste hovedsaklig på fregatt/korvett. Skipssjef korvett og sjef Sjøforsvarets skoleskvadron. Instruktør ved Sjøkrigsskolen og KNM Tordenskjold, samt hovedlærer i strategi ved Sjøforsvarets stabsskole. I sekretariatet for Forsvarskommissjonen av 1990. Kontor- og avdelingsjef i Sjøforsvarsstaben i Forsvarets overkommando. Daglig leder av prosjekt "Øverste ledelse" 1993-94 – omorganisering av Forsvarets overkommando og forsvarskommandoene. Ved IFS har han i boken om norsk sjøkrigshistorie etter 1814 skrevet om perioden etter 1960.

Utgitt av:	Den norske Atlanterhavskomiteé
Redaktør:	Neving Rudskjær
Trykket av:	Hegland Trykk AS, Flekkefjord
ISSN:	0802-6602

For mer informasjon, besøk våre nettsider: www.atlanterhavskomiteen.no

Fra kald krig til internasjonale krigsoperasjoner og ressursforvaltning¹

Innledning

Denne fremstillingen bygger på og er et sammendrag av del 3 av boken *Sjøforsvaret i krig og fred*² som i to bolker omhandler historien om det norske sjøforsvaret i tidsperioden fra 1960 til 2008. Den første av disse omfatter den kalde krigens siste 30 år, den siste forsvarsgrenens nedbygging og omstilling til den nye sikkerhetspolitiske virkeligheten som fulgte i kjølvannet av sovjetimperiets undergang med Berlinmurens fall som tidsskille.

Norsk ekspansjon til havs er et viktig tema og har fått sitt eget kapittel i boken. Nye havrettsregimer begynte å ta form i 1970-årene og FNs havrettskonvensjon fra 1982 utformet fremtidens rettsregler til sjøs. Kystvakten ble opprettet som egen tjenestegren i Sjøforsvaret for å ivareta kontrollen med aktiviteten på sokkelen og forvalteransvaret av fiskeriene i de ulike soner Norge etablerte fra siste halvdel av 1970-årene.

Norge har manglet økonomisk grunnlag for å etablere en marine som kunne matche landets ledende stilling på andre maritime områder. Bortsett fra under den andre verdenskrigen opererte Marinen heller ikke ofte til havs. Sjøforsvarets viktigste oppgaver var knyttet til det kystnære; til å kontrollere uttaket av havets ressurser og hevde suverenitet i fredstid, samt til nøytralitetsvakt og invasjonforsvar under krig. Samspeillet mellom på den ene siden Kystartilleriets stasjonære fort, og på den andre kystmarinens mobile småfartøyer, dannet helt fra den britiske blokaden av Norge i årene før 1814 til utløpet av den kalde krigen, et grunnmønster i måten Sjøforsvaret beskyttet kysten mot angrep fra sjøen på. Med et mulig unntak for nøytralitetsvaktholdet under den første verdenskrigen, har Norge alltid satset på Hæren som det primære militære virkemiddelet til å forsvare landet mot invasjon. Sjøforsvarets sentrale oppgaver i denne sammenheng har vært å støtte landforsvarets operasjoner gjennom flankesikring og trygging av tropper og forsyninger ført frem til kampområdene på kjøll.

1960–1990: I Nordflåtens skygge Den kalde krigens rammer

Den kalde krigens epoke var tidvis preget av høy spenning, men også av relativ stabilitet innenfor rammen av den todelte verdensordning. Spenningsnivået varierte hovedsakelig som en funksjon av forholdet mellom USA og Sovjetunionen. Tørværet i første halvdel av 1970-tallet bidro til forhandlinger om rustningskontroll og til den vesttyske østpolitikken. På slutten av tiåret økte imidlertid spenningsnivået igjen mellom øst og vest.

Oppbyggingen av den sovjetiske Nordflåten og amerikansk tilbakeholdenhet med å operere nord for Grønland – Island – UK – gapet (GIUK), skapte særlige utfordringer for norsk sikkerhet i siste halvdel av 1970-tallet. Sovjetmarinen gjennomførte fra 1968 jevnlig en rekke større øvelser i Nordøst-Atlanteren. Disse utseilingene av store sovjetiske flåtestyrker fra basene på Kola og i Østersjøen til havområdene utenfor Norge visualiserte den potensielle trusselen flåteoppbyggingen på sovjetisk side representerte, ikke bare mot de atlantiske forsyningslinjer, men også mot norsk territorium. Øvelsene viste at Norge hadde kommet i Nordflåtens skygge. Faren for at Norge i en konflikt kunne havne bak fremskutte russiske operasjonsområder til sjøs ble både konkret og åpenlys for mange.

Det overordnede perspektivet for det norske forsvaret i hele perioden fra 1960 til den kalde krigens slutt var trusselen om en stormaktskonflikt i norske nærområder med sovjetisk invasjon av Nord-Norge som en sannsynlig mulighet. Rammen for øvrig var Natos kollektive forsvar og forberedelsen på en eksistensiell storkrig der det nasjonale forsvarets sentrale oppgave var å holde ut med konvensjonelle våpen til alliert hjelp ankom. Dette nasjonale invasjonsforsvaret var antallsmessig stort og bygget på verneplikt, repetisjonsøvelser, forhåndslagring og rask mobilisering med støtte av totalforsvaret. Sjøforsvaret med en permanent utrustet marine og kystartillerifort på stående beredskap, hadde i hele denne perioden det samme todelte oppdrag: Direkte og indirekte å støtte de landstridskreftene som skulle forsvare det sentrale Troms og holde dette landområdet til allierte styrker ankom. Ved å oppgradere kystfortene og standardisere på artillermateriellet som tyskerne etterlot seg etter okkupasjonen og fornye Marinen gjennom Flåteplanen av 1960, fikk forsvarsgrenen de midler den trengte for å fylle denne avgjørende krigsoppgaven.

Beredskap og operativ virksomhet

For Sjøforsvaret betydde dette at tilstedeværelse av kampfartøyer i den nordligste landsdel ble prioritert i hele perioden. Det ble i tillegg lagt vekt på å delta i allierte øvelser og alliansens stående marinestyrker. Øverst på Kystartilleriets kravliste sto beredskapsfortenes kampkraft og øvelsesnivå. Disse stridsanleggene sikret innseilingene til de avgjørende områder for forsvarsstriden og de viktigste havnene. Det absolutte kravet til fort på beredskap var under største delen av den kalde krigen å være klar til strid på en halv times varsel.

Forsvaret mot sjøverts invasjon i Nord-Norge fremsto som stadig viktigere etter hvert som Nordflåtens kapasitet økte. Kystforsvaret med kanonfort, torpedobatterier, minefelt, samt MTBer og ubåter fikk prioritet i forsvarsplanleggingen. Disse stridsmidlene utgjorde sammen med Luftforsvarets luftforsvars- og antiskip kapasiteter det lagdelte sjøinvasjonsforsvaret, en slags flerdimensjonal Maginotlinje. Det var denne som skulle sikre flankene til landforsvaret. Stridsutholdenheten var i tillegg avhengig av å kunne føre frem tilstrekkelig med etterforsyninger og forsterkninger til kampområdene. Slike transporter måtte komme sjøveien. De viktigste sjømilitære midlene til å beskytte handelsskipene som fraktet tropper og materiell, var eskortefartøyer, mineryddere og MTBer. I tillegg kom rekvirerte fartøyer: Forskjellige typer skip til hjelpeeskorter, trålere til minesveiping og ferger for minelegging, samt skøyter til Sjøheimevernet. Støtte fra kystradarkjeden til overvåking, fra jagerfly til luftforsvar og fra maritime patruljefly mot ubåttrusselen, var dessuten av vital betydning for å kunne løse dette oppdraget. Rekvirerte hospital- og transportskip for behandling og frakt av sårede var også et viktig maritimt bidrag til den planlagte forsvarskampen.

I 1985 testet forsvarsvarssjefen Sjøforsvarets krigsberedskap gjennom en alarmøvelse. Ordren som gikk ut mandag 20. mai kl 0600, lød: "Seil alle fartøyer umiddelbart til Vestfjorden med full krigsutrustning".³ Det var kun tre personer som kjente til planen da den ble iverksatt: Forsvarssjefen, sjefen for operasjonsstaben som var initiativtaker, samt generalinspektøren for Sjøforsvaret. Testen ble meget vellykket – etter vel to døgn var i underkant av 70 krigsklare kampfartøyer og kystvaktskip samlet i Vestfjorden. Denne tilgjengeligheten – eller i dagens terminologi *gripbarheten* – vakte oppsikt ikke bare

nasjonalt, men også utenfor landets grenser. Hovedbasen Haakonvern spilte en sentral rolle og besto prøven med glans.

Større allierte militærøvelser i Norge og i norske farvann begynte på midten av 1960-tallet. Disse var viktige både for vertslandet og alliansen, primært som del av avskrekingsstrategien og krigsforberedelsene. Norske hovedkvarter, distriktsstaber, baser, fort og fartøyer som var involvert i store og mindre NATO-øvelser, høstet erfaringer som styrket det faglige nivået i Sjøforsvaret. I hovedkvarterene var planleggingen og gjennomføringen av disse øvelsene en sentral og krevende oppgave som spesielt bidro til å opprettholde og heve norsk kompetanse på feltene fellesoperativ planlegging og ledelse av maritime operasjoner. NATO opprettet også stående marinestyrker der Norge rutinemessig deltok med fregatter og mineryddere. I disse periodene fikk besetningene andre erfaringer som supplerte den innsikten de opparbeidet gjennom øvelsesvirksomheten. Ikke minst var dette med på å styrke interoperabiliteten med våre allierte på mange felt; både innenfor standardisering av materiell, ledelse, kommunikasjon, prosedyrer og taktikk.⁴

Den stående marinen på høy beredskap dekket mange viktige funksjoner også i fredstid, ikke minst i Nord-Norge. Gjennom sin tilstedeværelse og tilgjengelighet utøvet fartøyene suverenitetshevdelse. Overvåking og kontroll av aktivitet i territorialfarvannet der forbudte sjøområder hadde prioritet, var rutinemessige oppdrag.⁵ Det samme var skygging av sovjetiske marinestyrker som drev øvelser i farvannene utenfor Norge eller som transitterte langs kysten. Det kontinuerlige nærværet av kampklare stridsenheter i kystfarvannene ga også mulighet for direkte støtte til det sivile samfunnet. Sjøredningsoppdrag var et særlig viktig felt. MTBene ble på grunn av sin store fart også jevnlig benyttet til lokale syketransporter. Marinefartøyer bidro dessuten til å slukke større branner, blant annet i Tromsø.

Gjennomføring av søk etter fremmede ubåter i norsk territorialfarvann skjedde også fra tid til annen, som oftest på grunnlag av rapporter fra kystbefolkningen. Tilstedeværelse av ukjente ubåter var trolig var en relativt vanlig foreteelse i norske kystfarvann under den kalde krigen. Likevel opplevde ikke Norge noen hendelse der dette kunne slås fast med sikkerhet uten mulighet for tvil, slik Sverige gjorde da en sovjetisk ubåt tidlig på 1980-tallet grunnstøtte

i skjærgården utenfor Karlskrona. Statistikken på feltet var ufullstendig, noe som gjorde datagrunnlaget mangelfullt. Dette bidro til at området forble åpent for tolkning og skjønnsmessig vurdering. Fire rapporter resulterte likevel i klassifiseringen *sikker ubåt*, tre etter en totalvurdering av indisiekjedene, den fjerde oppfylte alle kravene i definisjonen. I perioden 1985-1989 ble det ført systematisk statistikk over rapporter om ubåtoperasjoner i Nord-Norge. Det viste seg da at mer enn 50 prosent av de mottatte rapportene var av egne eller kjente allierte ubåter, altså sikre. Dette understøttet at kystbefolkningens meldinger hadde høy troverdighet.

Ubåtene var den eneste fartøysklassen av skjærgårdsmarinen som hadde kapasitet til å oppsøke den sovjetrussiske nordflåten i dens nærområde. Fra midten av 1960-tallet gjennomførte norske ubåter regelmessige patruljer i Barentshavet. Hensikten med disse toktene var tredelt: Trene ubåtbesetningene, demonstrere tilstedeværelse og observere sovjetisk aktivitet på sjøen. Det norske ubåtvåpenet satte seg tidlig i respekt i allierte sjømilitære kretser. Grunnlaget var de resultater Kobben-klassen oppnådde både under operasjoner og øvelser. Fartøyene viste seg svært vanskelig å oppdage og personellet holdt høy faglig standard. Antallet på 15 fartøyer plasserte i seg selv Norge langt fremme blant ubåtnasjonene. Dette ryet kom også frem i romanen *Red Storm Rising* der en norsk ubåt spiller en viktig rolle.⁶

Kobben-klassen vanskelig å oppdage

Kommandørkaptein Tor Magnussen var blant de første som opererte på patrulje i Barentshavet med Kobben-klassen. Denne var stillegående og ekstremt vanskelig å oppdage selv på aktiv sonar når den hadde baugen mot utsendelsen. For å illustrere dette fortalte Magnussen om en øvelse han på 1960-tallet hadde hatt med en britisk atomdrevet angrepsubåt (SSN) av Valiant-klassen.

Denne ubåten hadde en usedvanlig kraftig sonar. Da øvelsen startet, poste briten på med aktive utsendelser, mens Magnussen manøvrerte forsiktig og passet hele tiden å holde baugen mot kilden for undervannssignalene. Han kunne ikke forstå at de ikke ble oppdaget siden sonarutsendelsene traff med slik kraft at det følte direkte ubehagelig, skroget både skrallet og ristet. Til slutt var den britiske ubåten kommet ganske nær, og Magnussen simulerte avfyring med undervannstelefonen og fulgte opp med avstandsbestemmelse etter gjeldende prosedyre. Han hørte et gisp fra britene da avstanden viste seg å være i underkant av 2000 yards.

Den britiske sjefen ville ikke akseptere dette resultatet og ba om at de skulle gjennomføre en ny prøve. Dette ble gjort med tilsvarende fremgangsmåte. Denne gang oppnådde Magnussen fyringsløsning på noe større avstand og ventet bare til i underkant av 3000 yards før han "skjøt". Han fikk senere vite at denne hendelsen fikk Royal Navy til å forandre den taktiske anvendelsen av sine SSNer, uten at han selv viste hva endringene besto i.⁷

I Red Storm Rising blir en sovjetisk krysser av Kirov-klassen senket av en norsk Kobben-klasse. Dette er en indikasjon på det ry det norske ubåtvåpenet hadde i maritime kretser i Nato under den kalde krigen.⁸ Dette ryet ble for øvrig bekreftet av tidligere marineminister John Lehman, den sentrale arkitekten bak Reagan-administrasjonens maritime strategi på 1980-tallet, i et intervju høsten 2007.⁹ Han fremholdt at norske ubåtmannskaper utførte oppdrag det var vanskelig å hedre offentlig etter fortjeneste.

Ressursforvaltning og sonespørsmål

Det sjømilitære fiskerioppsynet var en tilleggsoppgave for Marinen og sto således i en særstilling. Oppsynet hadde som en hovedoppgave å yte støtte til fiskeflåten. Den andre var å kontrollere at de reguleringer som var gitt for fisket, ble etterlevd. Frem til og med 1960-tallet var det vanlig at regulære marinefartøyer ble benyttet til slik tjeneste, blant annet under Islands-fisket.

Havets folkerett utviklet seg raskt fra slutten av 1950-årene. Kyststatene fikk gjennom FNs havrettstraktat etter hvert enerett til å utnytte ressursene på og under havbunnen på egen kontinentalsokkel, samt til å høste av de levende ressurser i havet utenfor sine kyster. Norge utnyttet de mulighetene denne utviklingen skapte. Avgrensningene mellom kontinentalsoklene i Nordsjøen fikk tidlig en grei avklaring. Gjennom forhandlinger med Storbritannia, Sverige og Danmark ble det enighet om disse allerede i første halvdel av 1960-årene, noe som var en fordel da oljeutvinningen startet i Nordsjøen på slutten av tiåret. Det tok noe lengre tid å avgrense delelinjene fra Island og Grønland mot Jan Mayen, men på 1990-tallet kom også disse gjerdestolpene på plass.

Stortinget vedtok i 1976 å opprette en 200 nautiske mils norsk økonomisk sone rundt fastlands-Norge fra januar 1977. Senere, i juni samme år, proklamerte Norge etableringen av en vernesone rundt Svalbard for å trygge oppvekstvilkårene for viktige fiskestammer i Barentshavet. Denne ekspansjonen til sjøs, som i 1980 ble utvidet til også å omfatte en fiskerisone rundt Jan Mayen, ga Sjøforsvaret nye og krevende oppgaver. For å ivareta norske suverene rettigheter i dette enorme forvaltningsområdet på daglig, rutinemessig basis, ble Kystvakten opprettet som en ny våpengren innenfor Sjøforsvaret i 1977. Dette var opptakten til en ny æra som fikk store følger for forsvarsgrenen som igjen kunne vende blikket mot havet etter i mange år å ha prioritert operasjoner i kystnære farvann.

En av de mest krevende blant Kystvaktens mange oppgaver skulle bli å håndheve forvaltningsregimet knyttet til vernesonen. Det norske synet er at bestemmelsene i Svalbard-traktaten av 1925 om like rettigheter til å drive næringsvirksomhet for alle innbyggere fra signatarstater kun gjelder på territoriet, det vil si på land og i territorialfarvannet. Svalbard har derfor på grunnlag av FNs havrettstraktat fra 1982, rett til en eksklusive økonomisk sone. Norge valgte likevel i 1977 kun å etablere en vernesone siden formålet var å sikre grunnlaget for et bærekraftig fiske. Den norske staten hevder videre at Svalbard ikke har egen sokkel siden øyene i arkipelaget står på forlengelsen av kontinentalsokkelen til fastlands-Norge. Ikke alle stater deler den norske tolkningen av Svalbard-traktaten og gjeldende havrett. Det norske regimet har likevel i praksis blitt respektert, men også fra tid

til annen utfordret både av russere, spanjoler og islendere, samt en sjelden gang av fartøyer fra andre flaggstater.

Den uavklarte delelinjen mellom russisk og norsk kontinentalsokkel og landenes økonomiske soner har vært et annet problemområde. Kontrollen med fiskeriene i dette området er imidlertid blitt ivarettet på en akseptabel måte på grunnlag av avtalen om den såkalte Gråsonen. Denne ble opprettet i 1978 og er siden blitt fornyet hvert år. I 2010 ble Russland og Norge endelig enige om delingen av det omstridde området i Barentshavet og Polhavet. Høsten 2010 er en avtale om hvor delelinjen skal gå, ferdig forhandlet og underskrevet. Når denne blir ratifisert og trer i kraft, vil rammene for å ivareta forvaltningsregimene til havs i regionen bli klarere.

En storhetstid for Sjøforsvaret

Starten på 1960-årene var et markert epokeskifte i Sjøforsvarets historie. Fornyelsen av Marinen gjennom Flåteplanen av 1960, tilbakeføringen av Kystartilleriet til Sjøforsvaret og etableringen av ny hovedbase i Bergensområdet sto sentralt. Sjøforsvarets ledelse maktet gjennom nøktern planlegging, fremsynthet og handlekraft å utnytte mange av de muligheter som åpnet seg gjennom flyttingen av hovedbasen. I tilknytning til byggingen av Haakonsværn orlogsstasjon foretok Sjøforsvaret parallelt en rekke endringer i organiseringen av fagmyndigheter og skolemiljø. Sjøkrigsskolen flyttet allerede i 1960 fra Oslo til nybygde fasiliteter på Laksevåg knapt en mils vei fra den nye hovedbasen. Videre ble Sjøforsvarets forsyningskommando i 1963 opprettet på grunnlag av de gamle, selvstendige "vesen".¹⁰ Mange spredte enkeltskoler kom dessuten under felles tak og ledelse ved Sjøforsvarets våpenskolesenter, fra 1964 benevnt KNM Tordenskjold. I tillegg etablerte også sjefen for Kysteskadren seg på Haakonsværn i åpningsåret 1963 med sine fartøysinspektorer.

Sjøforsvarets etterspørsel etter spesialisert kunnskap har medført behov for et omfattende utdanningssystem, der Sjøkrigsskolen (SKSK) og Sjømilitære korps (SMK) har dannet grunnpilarene. Begge skoler gjorde betydelige endringer i opptakskrav og utdanningsordninger både rundt 1960 og i midten av 1970-årene. Endringer i skoleverket med innføring av niårig enhetsskole og den senere omlegging

av videregående skole påvirket rammene for rekruttering, noe som krevde tilpasninger på utdanningsiden.

Tilbakeføringen av Kystartilleriet virket også inn på utformingen av utdanningsordningene. Den retningen som ønsket sterk integrering av opplæringen, vant frem. Sammenslåingen av sjøoffiserslinjen og kystartillerilinja ved SKSK ble ikke vellykket, tilsvarende opplegg ved SMK mislyktes også. Selv om Kystartilleriet etter kort tid tok opp igjen utdanningen ved befalsskolen, ble egen fagplan ved Sjøkrigsskolen først gjeninnført i 1975, etter et opphold på 12 år. Våpenet fikk i disse årene kun tilført et meget begrenset antall offiserer med krigsskole, noe som skapte en viss bitterhet i Kystartilleriet. Et plaster på såret var at opprykksmulighetene for offiserene i Kystartilleriet bedret seg fra 1970-årene. Reintegreringen av Kystartilleriet skapte således en del interne kulturkonflikter, men tilbakeføringen bedret likevel rammene for å styrke sjøinvasjonsforsvaret. Vitaliseringen av det tradisjonelle samarbeidet mellom Kystartilleriets stasjonære stridsmidler og Marinens mobile kampenheter åpnet opp for bedre taktisk samvirke i løsningen av denne oppgaven.

Sentraliseringen til Haakonsvern la til rette for utvidet samarbeid på mange felt. KNM Tordenskjold og Sjøforsvarets forsyningskommando utviklet seg begge i løpet av få år til sjømilitære kraftsentra med noe ulik kompetanseprofil. Fysisk nærhet gjorde det dessuten enkelt å spille på ulike miljø innen samme fagområde på tvers av organisasjonsgrensene, for eksempel ved å gå sammen i arbeidsgrupper for å løse et større utredningsoppdrag. I tillegg fylte Skyteskolen for Kystartilleriet i Kristiansand en vesentlig rolle for det faglige nivået i denne våpengrenen.

Eksterne samarbeidsrelasjoner var også viktige for oppbygging og vedlikehold av Sjøforsvarets kompetanse. Bidragene fra Forsvarets forskningsinstitutt (FFI), andre sentrale fagmiljøer og samspillet med leverandørindustrien, var avgjørende for Sjøforsvarets faglige nivå. Forsvarsgrenens omfattende program for videre- og etterutdanning ved universitet og høyskoler i inn- og utland, samt utnyttningen av de vernepliktiges oppdaterte kunnskap ikke minst på ulike ingeniørområder, bidro også til å bygge opp innsikt og ferdigheter på mange felt. Nyttig var også samarbeidet med Luftforsvaret der helikoptrene på Nordkapp-klassen og de maritime patruljeflyenes overvåkning ga

støtte til Kystvaktens daglige gjøremål. Samvirket med Orion-flyene var dessuten viktig både for ubåter på tokt i Barentshavet og for fartøyer som jaktet på fremmede ubåter. KNM Tordenskjold har således i alle år hatt fast tilbeordret en egen instruktør fra Luftforsvaret for å dekke defilert maritime luftoperasjoner.

De nye fartøyene, oppgraderingen av Kystartilleriets stridsanlegg og de styrkede fagmiljøene skapte samlet et bedre grunnlag for å kunne bidra til fellesforsvaret og samarbeidet innen NATO-alliansen enn tidligere. Dette gjaldt så vel beredskap, deltakelse i øvelser, bidrag til stående flåtestyrker, opplæring av besetninger som annen kompetanseoppbygging. I tillegg utdannet et større antall offiserer seg ved utenlandske institusjoner og utvekslingsprogrammene med andre mariner vokste i omfang. Dessuten økte representasjonen i NATO-faggrupper for informasjonsutveksling og flere gjorde tjeneste i allierte og internasjonale staber. I forlengelsen av moderniseringen av Kystartilleriet og arbeidet med å realisere Flåteplanen foregikk det således en formidabel heving av norsk sjømilitær kunnskap og innsikt med utspring i alliansetilknøyningen. Flåteplanen av 1960 og reintegreringen av Kystartilleriet virket med andre ord som katalysatorer for overgangen til en ny tid. Samspeillet mellom offiserer med krigserfaring og den yngre garde med mer formell utdanning, viste seg også å være en fruktbar kombinasjon i denne fasen.

Ringvirkninger

Flåteplanen skapte også aktivitet som fikk positive ringvirkninger for det sivile samfunn både gjennom utviklingskontrakter, andre underleveranser og gjenkjøpavtaler. Materiellanskaffelsene og kompetanseoppbyggingen var fundamentet for å gjøre Sjøforsvaret til en teknologisk ledende etat. I neste omgang la dette grunnlaget for viktig nasjonal industrireising. Ikke minst var utviklingene og kjøpene av antiubåtvåpenet Terne og sjømålsraketten Penguin konkrete uttrykk for dette. Det nære samarbeidet som eller hvert oppsto mellom FFI og Sjøforsvaret, bygde på disse og andre utviklingsprosjekt. Dette kom brede sektorer til gode i form av næringsutvikling på mange teknologiområder nasjonalt. Personell som hadde fått sin utdanning og opplæring i Sjøforsvaret og som gikk over i sivil virksomhet, var

også gjennom sin ervervede kompetanse et viktig bidrag til denne industribyggingen så vel som på andre områder.

Den teknologiske spisskompetansen på en rekke felt som var sentrale for Sjøforsvaret, ble imidlertid i stor grad ivaretatt gjennom samvirket med de sterke fagmiljøene ved FFI. Gjennom dette tette samarbeidet måtte imidlertid Sjøforsvaret av og til også bære kostnader som sett fra et snevert forsvarsgrensperspektiv ikke var regningsvarende. Det gjaldt ikke minst i forhold til Kongsberg våpenfabrikk, der Sjøforsvaret kunne bli belastet utgiftene med å bygge opp nye fagmiljøer på områder der utstyret forsvarsgrenen trengte, allerede var tilgjengelig i markedet. De fordelene det hadde å disponere eget materiell utviklet for norske forhold, kunne i noen tilfeller også bli overskygget av manglene ved ikke å ha nødvendige midler til regelmessig å teste hovedvåpnenes pålitelighet gjennom tilstrekkelige operative skytinger. Denne mangel fikk flere ganger følger som i strid kunne hatt alvorlige konsekvenser. I perioder hadde nemlig både ubåtenes torpedoer og Penguin-missilene så alvorlig nedsatt funksjonalitet at dette utvilsomt i disse tidsrommene svekket kampkraften til de fartøyene som var bestykket med disse våpensystemene.

Samfunnsendringer

NATO-samarbeidet ga tilgang både til forskningsresultater og til fagmiljøer som fikk stor betydning for Sjøforsvarets teknologiske fagkompetanse og i neste omgang for forsvarsgrenens materiellmessige utvikling. Men også andre faktorer påvirket rammene for Sjøforsvarets utvikling på en grunnleggende måte både direkte og indirekte, ikke minst den generelle samfunnsutviklingen. Fremveksten av velferds- og likhetssamfunnet i 1960- og 1970-årene utfordret sider ved Sjøforsvarets tradisjonelle kultur og verdier. Sjøforsvarets prioriteringer hadde lenge ubestridt og absolutt forrang foran familieliv og andre private forhold. Dette tradisjonelle grunnsynet som krigsgenerasjonen videreførte, ble ved inngangen til 1960-årene nokså ukritisk akseptert og lojalt etterlevd av Sjøforsvarets befal. Dette sammen med plikten til i kamp å skulle sette livet på spill, førte til at mange offiserers holdning til egen yrkesutøvelse kunne ha et islett av kallfølelse.

Lange fraværperioder på sjøen var ofte krevende for den som satt alene igjen med ansvaret. Sjøfolk valgte derfor gjerne å bosette seg på hjemstedet slik at besteforeldre og andre i nærmiljøet kunne være til støtte under ektefellens fravær. I Marinen var dette annerledes. Mange gjenværende ektefeller, spesielt blant unge og nyetablerte, manglet tilstrekkelig nettverk i Bergensområdet. Naboene var ukjente, venner og familie langt borte. Når Sjøforsvaret dessuten ikke hadde tjenester å tilby, var det ofte en ensom og problematisk tilværelse å være gift med en sjømann i Marinen. Selv om fraværene var av kortere varighet, var det heller ingen dans på roser for dem som hadde ektefeller i tjeneste på beredskapsfort. De hadde i tillegg ofte ulempene med hyppigere flyttinger, der dårlig standard på tjenesteboliger også kunne være en belastning.

Tildeling av tjenestebolig En offiser som kunne utvise omsorg og ivareta sine ansattes tarv, var kommandør Harald M. B. Rønneberg. I særlig grad var han opptatt av dem som hadde tjenestegjort i ubåtvåpenet i den perioden han var undervannsbåtinspektør.

Noe senere i 1960-årene traff han en kvartermester som fortalte at han nå etter 17 år om bord hadde fått landtjeneste i Ramsund. Rønneberg bemerket at det på mange måter var et godt sted for familieliv etter så mange år med fravær. Kvartermesteren svarte at han dessverre ikke hadde fått tjenestebolig, og skulle pendle. Han regnet med å ta seg en hjemtur hver 3. måned utenom sommer- og juleferiene. Han oppdaget at Rønneberg som straks etter tok avskjed, ble høyrød i ansiktet, et velkjent tegn i ubåtkretser på at han ble sint.

Da kvartermesteren neste morgen møtte på jobb, var personelloffiseren ved Ramsund orlogsstasjon på tråden. Han spurte hvilken av tre alternative tjenesteboliger han ville velge å flytte inn i.¹

Mange ektefeller var heller ikke lenger fornøyde med *bare* å være hjemmeværende og bli beordret til flytting. De ønsket i større grad å delta i yrkeslivet og at forholdene skulle legges til rette for dette. Disse kravene forsterket seg over tid. Sjøforsvaret var som oftest på etterskudd og uten initiativ i disse spørsmålene. Noen tiltak ble likevel igangsatt for å møte utfordringene, blant annet i MTB-våpenet på slutten av 1970-tallet. Opprettelsen av en Nord-Norge-skvadron med hjemmebase i Tromsø kombinert med lokalt tilbud om familiebolog for alt yrkesbefal, var et element av en større tiltakspakke. Faste

rammer for virksomheten skulle skape forutsigbarhet både i tjenesten og privatlivet. Et nytt utdannings- og operasjonsmønster skulle dessuten ivareta de faglige utfordringene i tjenesten, samtidig som kravene til tilstedeværelse og beredskap ble oppfylt.

En annen følge av samfunnsutviklingen var at kvinner i løpet av 1980-årene fikk mulighet for å gjøre tjeneste i Sjøforsvaret på lik linje med menn. Da disse etter hvert kom om bord som faste besetningsmedlemmer, gjorde de det som befal, matroser eller gaster på førstegangstjeneste. De representerte således ingen nye personellkategorier, men bekledd de samme stillingene som mannlige kollegaer hadde hatt før dem. Derimot utgjorde de en meget liten, men svært synlig *minoritet* i kraft av å være kvinner, med små muligheter for å skjule seg i mengden. Dette var en av mange utfordringer kvinner møtte i tjenesten. De fleste hang sammen med synligheten og at de var så fåtallige som gruppe, men noen problemer kunne også være direkte knyttet til at de tilhørte det annet kjønn. Enkelte trekk ved den tradisjonelle marinekulturen og det kvinnesyn den representerte, bidro trolig til å forsterke det sistnevnte forholdet.

Endringer i organisasjon, arbeidsforhold og ledelse

Omorganiseringen av Forsvarets ledelse i 1970 som bygde på innstillingen fra Hauge I-utvalget, fikk motbør blant Sjøforsvarets admiraler, enkelte søkte avskjed i protest. Hovedideen var sentralisering for å styrke forsvarssjefens stilling. Forsvarsgrenen mistet autonomi og helhetsansvar. Generalinspektøren (GIS) beholdt kun ansvaret for styrkeproduksjonen, mens sjefen for Sjøforsvaret tidligere førte alminnelig kommando over forsvarsgrenen som helhet. Den operative kommandomyndigheten ble overført til de respektive øverstkommanderende i landsdelene som gjennom sine sjøkommandører kontrollerte underlagte kampavdelinger. I forvaltnings- og forsyningsaker rapporterte sjefen for Sjøforsvarets forsyningskommando direkte til Forsvarsdepartementet, men GIS beholdt direktivrett på viktige saksområder, blant annet fastsettelse av ytelseskrav til materiell. Endringene i den regionale omorganiseringen (Hauge II) som ble iverksatt på midten av tiåret, berørte Sjøforsvaret i mindre grad. Forandringene besto hovedsakelig i at sjøforsvarskommandoene

og avsnittene ble omgjort til ni sjøforsvarsdistrikter med underlagte basefasiliteter.

Innføringen av Arbeidsmiljøloven (AML) og Arbeidstidsbestemmelser for militære arbeidstakere (ATM) som ble iverksatt i 1981, representerte derimot en virkelig stor omveltning. Det ble kostbart å ha befalet tilgjengelig, noe som gjorde det umulig å videreføre gjeldene beredskapskrav med samme opplegg. Dette førte til en omfattende endring av Sjøforsvarets operasjonsmønster og justering av den daglige drift. Sjøforsvarets ledelse måtte akseptere minsket handlefrihet, mer administrativt arbeid, større kostnader og redusert operativ tilgjengelighet. Elementet av kalle ble svekket. Befalsyrket utviklet seg i større grad til en profesjon, et yrke på linje med andre.

Selv om enkelte verdifulle holdninger knyttet til pliktfølelse og selvfølgelig offervilje gikk tapt i denne endringsprosessen, hadde den utvilsomt mange positive sider. Ikke minst fikk befalet bedret sine lønns- og arbeidsvilkår. De oppnådde dessuten rett til å delta i planleggingen av fartøyenes seilingsprogram og fortenes øvingsprogram gjennom sine tillitsvalgte representanter. Dette la grunnlaget for større bevissthet om forbruk både av tid og andre ressurser og skjerpet behovet for å skjelve mellom mål og midler. En mer formålstjenlig styring av aktivitet styrket den administrative kompetansen og tilskyndet utviklingen mot større grad av målrettet lederskap i befalskorpset. Innføringen av AML fremtvang et behov for å søke etter nye muligheter og ble på den måten en katalysator for å frembringe alternative løsninger. Totalt sett la dette grunnlaget for mange forbedringer for befalet og deres familier i årene som fulgte, noe som også etter hvert kom Sjøforsvaret til nytte.

Ledelsesformene kom i søkelyset ved inngangen til 1970-årene, noe forsvarssjefen, admiral Folke Hauger Johannessen, grep fatt i. Sjøforsvaret utviklet programmer for samarbeidstrening for sine ansatte som påvirket ledelseskulturen og minsket barrierene mellom personellgruppene. Det ble mindre skiller mellom militære og sivilt ansatte, samt mellom forskjellige kategorier befalet. Opprettelse av fellesmesser for befalet om bord og endringer av utdanningssystemet var tiltak som understøttet denne utviklingen. Et annet sentralt grep var opprettelsen av 1. avdeling på stabsskolen som etter hvert ble obligatorisk for alt yrkesbefal. Men aller viktigst var trolig innføringen

av ordningen med enhetsbefal og søknadssystemet med realkompetanse som det avgjørende kriterium for vurdering til stilling og opprykk.

Nedleggelsen av Sjømilitære korps og opprettelsen av Befalsskolen for Marinen i 1985 var et ledd i prosessen med å gjennomføre prinsippet om enhetsbefalet. Denne endringen var en del av den reviderte befalsordningen (RBO) som også etablerte et søknadssystem. Kostnaden av denne omleggingen, spesielt på kort sikt, var svekket tilgang på viktig fagkompetanse til Marinen, særlig på teknisk side. Disse beslutningene utløste tiltak og prosesser som påvirket utviklingen av Sjøforsvarets fagmiljøer og kultur i vesentlig grad. Det norske enhetssystemet ble imidlertid et avvik i samspillet med de fleste andre mariner. I noen sammenhenger skapte dette en barriere som vanskeliggjorde praktisk samarbeid og sosial omgang. Dette fordi ordningen representerte et brudd med innarbeidede normer for tradisjonelt samkvem mellom ulike personellkategorier når krigsfartøyer fra flere nasjoner var sammen i havn.

1990–2010: Internasjonale operasjoner og ressursforvaltning

Mot en ny verdensordning

Den andre perioden, som dekker tiden etter 1990, fremsto som mindre truende, men også med en mer uklar og uforutsigbar sikkerhetspolitisk stilling for Norge. Den raske utviklingen mot en globalisert verden skapte ny dynamikk og nye muligheter, men også nye konfliktlinjer. NATO endret seg fra primært å være en militær allianse for å ivareta medlemmenes felles forsvar, til å bli et politisk verktøy for internasjonal dialog og samarbeid, samt et redskap for å lede flernasjonale fredsoperasjoner på vegne av det internasjonale samfunn.

NATO forble en hjørnestein i norsk sikkerhetspolitikk også etter 1990, men den kalde krigens slutt gjorde imidlertid ende på sikkerhetspolitikkenes primat, det forhold at problemstillinger knyttet til dette felt overskygget alle andre hensyn hevet over partipolitikk. Det ble dessuten mindre sannsynlig at andre medlemsland ville nedprioriterte egne interesser som kom i konflikt med norsk syn. Militærmakt ble et strategisk middel på linje med andre maktfaktorer, som diplomati og økonomi, et verktøy for statens utenrikspolitikk.

Nordflåten ble i denne perioden sterkt svekket som militær maktfaktor, ikke bare regionalt, men også som potensiell lokal trussel mot Norge. Byggeaktiviteten ved verftene stanset nesten helt opp etter Murens fall. Nordflåtens enheter seilte mindre og mindre opp gjennom 1990-årene. Reduserte tildelinger av driftsmidler medførte mangel på drivstoff, måneder uten lønn for befal og vervede, boliger uten vedlikehold og dårlig strømforsyning. Mange sluttet og moralen hos de som fortsatte i tjeneste, sank i takt med nedgangen i flåtens aktivitet og operativitet. Den katastrofale ulykken om bord på den moderne angrepsubåten *Kursk* i 2000 ble en tragisk manifestasjon av forsømmelsene og synliggjorde flåtens tap av kompetanse og manglende øvelsesnivå. Ved årtusenskiftet snudde utviklingen til det bedre for Nordflåten. Budsjettene økte takket være stigende oljepris og tilhørende styrking av statsinntektene. Dette resulterte i et bedre operativt nivå med mer tid til sjøs og en generell økning av aktivitet og øvelser.

Skarpe operasjoner og ressursforvaltning

Utviklingen av internasjonale relasjoner på 1990-tallet med utbruddet av flere regionale konflikter skapte et politisk behov for at Norge skulle delta i multinasjonale operasjoner under FN-banneret. Dette kravet ble underbygd av den tradisjonelle norske ambisjonen om å bidra når FN anmodet om støtte. Samtidig ble NATOs strategi endret i retning av at alliansen skulle ta på seg fredsopprettende oppdrag i aktuelle konfliktområder. Dette falt sammen med det norske ønsket om å være med i FN-oppdrag og forsterket en utvikling i retning av å utvikle kapasiteter tilpasset internasjonale oppdrag.

I tillegg til fortsatt deltakelse i NATOs stående flåtestyrker, bidro norske fartøyer og andre avdelinger fra Sjøforsvaret i flere skarpe oppdrag under FN- eller NATO-kommando. Under den første Golfkrigen i 1990-91, deltok Norge med kystvaktfartøyet KV *Andenes* og minesveiperen KNM *Kvina*. Noen år senere var flere fregatter med i operasjoner i Adriaterhavet i tilknytning til konflikten på Balkan. Etter terrorangrepet på USA i september 2001, kom en rekke enheter til å delta jevnlig i Afghanistan med spesialstyrker og nisjekapasiteter; marinejegere, minedykkere og kystjegere, samt i Middelhavet med fregatter, ubåter og MTBer.

I den lavere delen av konfliktspekteret økte forståelsen for betydningen av Kystvaktens virke og jevnlig sjømilitær tilstedeværelse i nordlige farvann. Kystvakten kom til å spille en nøkkelrolle for løsningen av de daglige oppgaver knyttet til ivaretagelsen av nasjonale interesser til sjøs i norske nærområder. Disse gjøremålene ble etter hvert stadig mer krevende. Ikke minst overfisket i fiskevernsonen og uregulert fiske utenom kvotetildelingene i internasjonalt farvann i Smutthullet forårsaket hendelser som jevnlig utfordret norsk forvaltning. Flere episoder skapte spenninger mellom Norge og andre aktører som det har vært krevende å håndtere både politisk og praktisk.

Marinens rolle i denne forbindelse ble riset bak speilet. I dette lå at kampfartøyene i fredstid fikk en *fleet-in-being* funksjon. For det første gjennom deltakelse i øvelser og ved tokt langs kysten eller i norske jurisdiksjonsområder til havs, aktiviteter og nærvær som indirekte styrket Kystvaktens autoritet. For det andre med hjemmel i Kystvaktloven direkte å utøve kystvaktoppgaver når det oppsto behov for å disponere flere fartøyer eller sterkere maktmidler. Dette representerte en videreføring av et todelt sjøforsvar, men nå for å løse andre oppgaver enn det tradisjonelle sjøinvasjonsforsvaret der det stasjonære Kystartilleriet var den historiske medspilleren for Marinens mobile enheter.

Omstilling, nedbygging og fornying

Etter at den kalde krigen sluttet, gjennomgikk også det norske forsvaret omlegginger og store nedskjæringer. Sjøforsvaret gjennomførte betydelige endringer i 1990-årene både på det strukturelle og organisasjonsmessige plan. Sjøforsvarets kampforganisasjon i den kalde krigens slutfase besto av mer enn 40 kystartillerifort, vel 80 marinefartøyer og i størrelsesorden 550 rekvirerte fartøyer til forskjellige formål.

I 2007 ble Kystartilleriet formeldt nedlagt. De stasjonære stridsmidlene var i hovedsak allerede avvirket ved tusenårsskiftet, men mobile kystjegeravdelinger videreførte viktige komponenter av våpenets kompetanse som del av Marinens jegervåpen. I Marinen var kampenhetene færre og det gjensto kun et fåtall rekvirerte fartøyer i strukturen. På den annen side ble Kystvakten styrket. Rett etter tusenårsskiftet kom KV *Svalbard*, Norges første havgående isbryter, i

drift. Dette nye flaggskipet til Kystvakten som også hadde helikopter og stor slepekapasitet, var med sitt deplasement på mer enn 6000 tonn Sjøforsvarets største fartøy. Isbryterkapasiteten var en viktig tilvekst til Kystvaktens kapasiteter, ikke minst for redningsberedskapen i arktiske farvann. Nordkapp-klassen ble oppgradert og nye helikoptre var bestilt. Innleide fartøyer på langtidskontrakter bygd etter Sjøforsvarts spesifikasjoner, ble standardisert i to klasser, en for operasjoner til havs, den andre til bruk i kystfarvann. De fleste av disse farkostene er satt inn i tjeneste i 2010. KV *Harstad* ble utstyrt som redningsfartøy for ubåter og KV *Andenes* hadde tilleggsfunksjon som kommandofartøy for Marinens sjøbaserte ledelsesapparat, *Norwegian Task Group*. Marinen gjennomførte innfasingen av nye Fridtjof Nansen-klasse fregatter og Skjold-klasse kystkorvetter (MTBer). Øvrige gjenværende fartøyskategorier, ubåter og minefartøyer, holdt fortsatt bra standard. Det samme gjorde marinejegerne, kystjegerne og minerydderne i Marinens jegervåpen.

Endringer i organisasjon og ledelse

Sjøforsvaret arbeidet med å endre sin organisasjon gjennom hele 1990-tallet. Alle sjøforsvarsdistriktene og de fleste orlogsstasjonene ble nedlagt. Etter 2001 gjensto hovedbasene Haakonsværn i Sør-Norge og Ramsund i Nord-Norge. I tillegg ble Sortland beholdt som stasjon for Kystvakten, og Olavsvern orlogsstasjon ble satt i reserve. I skolesektoren ble fagmiljøene ytterligere sentralisert. Skyteskolen for Kystartilleriet og Sjøforsvarets maskin- og elektroskole var i siste halvdel av 1990-årene de siste av fagskolene som flyttet til Haakonsværn. Samtidig omorganiserte skoleetaten for enklere å kunne bygge opp kompetanse til å ivareta nye behov. Et viktig element var å legge til rette for mer effektiv bruk av simulatorer i opplæringen av fartøysbestningene. Trenerfasilitetene ble utbygd og de tilknyttede fagmiljøene styrket. Anskaffelsen og oppgraderingen av navigasjonstreneren på Sjøkrigsskolen, samt byggingen av brann- og havarisimulatoren på Haakonsværn, var sentrale satsingsområder.

Utdanningsmessig hadde Sjøkrigsskolen på midten av 1990-årene opprettet en linjeuavhengig 2. avdeling. I 1995 ble også Sjøforsvarets stabsskole nedlagt og den felles Forsvarets stabsskole opprettet. Da denne i 2005 ble akkreditert som høyskole og etablerte et

militært masterprogram, ble 2. avdeling ved Sjøkrigsskolen avviklet. Den linjeinndelte 1. avdeling ble videreført som formelle, godkjente bachelor-studier med blant annet ansvar for Forsvarets felles forvaltningsutdanning på dette nivået. Men også krigerrollen kom mer i fokus som en følge av kamperfaringene fra Afghanistan, de skarpe operasjonene i Middelhavet og utenfor Somalia. For første gang siden annen verdenskrig tok skolen opp elever med bred krigserfaring. Det påvirket direkte undervisningsoppleggene ved Sjøkrigsskolen, som i 2007 opprettet en egen jegerlinje.

Tidlig i 1990-årene startet arbeidet i Forsvaret med å iverksette ledelsesprinsippene i reformen som ble betegnet *Den nye staten*. Hovedideen var å erstatte regelstyrt aktivitet med mål- og resultatstyring. Et viktig element var hensiktsmessig delegering av myndighet kombinert med klare resultatkravkrav og tydelige rammer for virksomheten. Den enkelte sjef fikk på denne måten selv disponere avsatte midler innenfor det gitte handlingsrom. Dette gjaldt også i noen grad kjøp av materiell og eksterne tjenester. Fra midten av tiåret var prinsippene for den nye staten vel etablert i Sjøforsvaret. De positive effektene ble imidlertid svekket av at systemet ikke lot seg bruke effektivt mot store deler av Forsvarets øvrige avdelinger. Mange av disse lå på etterskudd i innføringen av styringsprinsippene, spesielt på området horisontal samhandel, internt kjøp av varer og tjenester.

Sjøkommandørene disponerte kampenhetene i henhold til det som var fastsatt i "Årsprogrammet for marinens fartøyer". Forsvarssjefen utga et eget direktiv som styrte aktivitetene ved Kystartilleriets kampavdelinger. Disse årvisse dokumentene ble utarbeidet gjennom omfattende, vel etablerte planleggingsprosesser. Kystvakten ble ut over spesielt programmerte aktiviteter, styrt i forhold til den aktuelle situasjon i havområdene under norsk jurisdiksjon. Sjøkommandørene brukte på tilsvarende måte tilgjengelige kampfartøyer for å ivareta oppdrag som oppsto i den daglige virksomhet. Dette skjedde uansett øvelsesnivå og planlagte aktiviteter så lenge fartøyet kunne løse oppdraget.

Parallelt med omorganiseringsarbeidet foregikk det en kontinuerlig vurdering av de operative behov med justering av strukturmålene for å tilpasse forsvarsgrenen til nye oppgaver. Den pågående omstillingen av Sjøforsvaret ble derfor hele tiden påvirket av disse

endringene. Den underliggende organisasjon ble stadig forenklet, og de tidligere inspektoratene for Marinen, Kystartilleriet og Kystvakten ble gjennom 1990-årene gradvis styrket for å ivareta sine utvidede styringsfunksjoner. Generalinspektøren for Sjøforsvaret hadde ved slutten av 1980-årene i størrelsesorden 20 direkte underlagte ledd i sitt kontrollspenn. I 2001 ble Kystvaktinspektøren sjef Kystvakten. De to andre inspektoratene ble nedlagt og slått sammen under sjef Kysteskadren. Samtidig fikk skolesektoren også sin egen sjef – sjef Sjøforsvarets skoler. Generalinspektøren hadde derfor etter denne endringen en enkel og tydelig organisasjon med et kontrollspenn på tre.

Kort tid etter oppsto Forsvarets forsyningsorganisasjon (FLO) som overtok ansvaret for forsvarsgrenens basefunksjoner og logistikkstøtte. Sjøforsvarets forsyningskommando inngikk også i den nye, sentraliserte logistikkorganisasjonen. Enkelte funksjoner knyttet til dette støtteapparatet er de seneste årene tilbakeført til Sjøforsvaret og lagt inn under generalinspektørens ansvarsområde, herunder hovedbasen Haakonsværn.

Nye endringer og ansettelsesforhold

I 2004 startet en ny rasjonalisering der formålet var å opprettholde den operative evnen til Sjøforsvaret med færre årsverk. Denne gangen ble det ingen endringer i forsvarsgrenens overordnede organisasjon, men resultatet ble strammere personellrammer i de fleste organisasjonsledd. Denne omorganiseringens sentrale grep innebar en vesentlig styrking av Kysteskadren på bekostning av KNM Tordenskjold. Et betydelig antall stillinger ble i 2006 overført til Kysteskadrens ulike våpen. Disse etablerte alle egne treningssentre etter modell av ubåtvåpenet, som helt siden flyttingen til Haakonsværn hadde hatt sin egen ubåtskole. Kystvakten opprettet på samme måte sitt eget kompetansesenter utskilt fra skolesentret. Treningssentrene fikk som sin viktigste oppgave å gi grunnleggende opplæring og trening av fartøysbesetninger og andre kampavdelinger innen eget fagområde. KNM Tordenskjold skulle konsentrere innsatsen mer mot overordnet, langvarig fagutdanning, taktikkutvikling og taktisk samtrening. Skolesentret satt igjen med begrensede ressurser til å ivareta dette. Denne endringen kan derfor på lang sikt svekke helheten i

Sjøforsvarets kompetanseproduksjon og gjøre denne mindre robust og mer sårbar. Fordelen med grepet var at det på kort sikt styrket de sektorvise fagmiljøene.

I 2004 vedtok Stortinget beordringsplikt til internasjonale operasjoner. Samtidig ble retten til yrkestilsetning etter eksamen fra krigsskole opphevet. Yrkesbefal hadde tidligere sterkere beskyttelse mot oppsigelse enn andre statsansatte, reelt var det på linje med stillingsvernet til embetsmenn. Stortinget valgte på egenhånd å gå ut over regjeringens forslag og å endre dette slik at det kom i samsvar med de lovfestede rettigheter for øvrige tjenestemenn. Mange oppfattet vedtaket som et angrep på offisersyrket og et brudd på Grunnlovens § 97. Etter valget i 2005 inngikk Norges offisersforbund et forlik med den nye regjeringen. Resultatet ble at yrkesbefal tilsatt før 2005 ikke kom inn under den nye loven.

Innføringen av en ordning med avdelingsbefal skjedde også i 2005, noe som på sett og vis var å gjeninnføre underoffiserer. Opplegget skulle dekke behovet for yngre befal med spesialkompetanse, noe det alltid er stort behov for på en rekke fagfelt ikke minst om bord. I forhold til kontraktsbefalet som Sjøforsvaret alltid har benyttet, var det nye at kontraktsperioden ble lengre, inntil 15 år. I tillegg til å bedre den faglige kontinuiteten og erfaringsgrunnlaget blant førstelinjelederne, var hensikten for det første at avdelingsbefalet skulle få bedre og mer forutsigbare rammer for sitt ansettelsesforhold i Sjøforsvaret enn det kontraktsbefalet hadde hatt. For det andre var det et formål i seg selv at de av avdelingsbefalet som ikke oppnådde fast ansettelse, skulle slutte ved kontraktsperiodens utløp fordi det ikke var behov for så mange i landorganisasjonen.

Andelen kvinner er fortsatt beskjedent i Sjøforsvaret, noe som krever årvåkenhet. Særlig når kvinner tjenestegjør om bord, kan bevissthet om forhold knyttet til det å ha en minoritet i en organisasjon fortsatt være viktig. På den annen side er yngre offiserer i 2010 utvilsomt i en annen situasjon enn de første kvinnene som satset på en karriere i forsvarsgrenen, ikke minst med hensyn til å ha rollemodeller. I dag bekler kvinnelige offiserer alle gradskikt og enkelte har vært skipssjefer, én til og med på ubåt. Kvinnelige marineoffiserer verdsetter ofte systemer som kvalitetssikrer ferdighetene og klarerer for posisjoner som vaktstjef, men også sjefskursene. I tillegg til at den enkelte føler

seg likeverdig og rettmessig kvalifisert, reduserer det også muligheten for at mannlige kollegaer kan bruke forskjellsbehandling som forklaring i konkurranse om en stilling.

Kan forutsigbarhet og fleksibilitet gjøre avgangen av befal mindre?

Marinen har for stor avgang av nøkkelpersonell. Meningsfylt virksomhet med utfordrende arbeidsoppgaver er i dag en forutsetning for å kunne holde på yngre offiserer av begge kjønn. Videre er forutsigbarhet avgjørende for å kunne planlegge familieliv og fritid. Av- og på ordninger slik Kystvakten for lengst har innført, kan trolig bidra til å gjøre dette mulig, men en slik løsning krever flere tilgjengelige besetninger enn fartøyer under kommando. Spørsmålet er om det er vilje til å opprette de stillinger og bevilge nok driftsmidler til å etablere det antallet et slikt tiltak krever? Gevinsten er at slike opplegg skaper grunnlag for kontinuitet og fleksibilitet, noe som over tid gjør det enklere å opprettholde et høyere og mer robust faglig nivå. Mindre avgang reduserer i tillegg ressursbruken, inkludert mindre utgifter til utdanning. Når flere besetninger er tilgjengelige, kan dessuten fartøyer i reserve raskere gjøres klar for kamp, noe som styrker beredskapen. Ulempen er at løsningen krever økte budsjetttrammer.

En annen utfordring er hangen til å koble rigide karriereløp til veiledende tjenesteplaner, noe som både er uhensiktsmessig og avgangstimulerende. Arbeidsgiver knytter sjelden noe positivt til en periode med avbrekk fra standardopplegget for avansement. Mulighetene det kan skape for å kunne styrke kontinuiteten i et prosjekt, et fagmiljø eller ved en utdanningsavdeling, blir ofte verken sett eller grepet. Mange forhold, som forutsigbarhet, kan periodevis være viktig for alle kategorier befal som skal ivareta sine private forpliktelser, ikke minst på hjemmeplan. Nansen-klassen med sine mange komplekse systemer vil sannsynligvis medføre at alderen blant befal på sjøtjeneste kommer til å øke. Kanskje det kan bedre mulighetene og gjøre det mer naturlig å gå videre i en påbegynt karriere for en offiser som av familiegrunner for en periode har avveket fra hovedmønsteret?

Norsk militærmakt utviklet seg etter 1990 fra å være et eksistensielt mobiliseringsforsvar bygget på verneplikt med stående sjøstridskrefter på kontinuerlig beredskap i Nord-Norge, til å bli et volummessig sterkt redusert interesseforsvar basert på tilgjengelighet for utrykning (såkalt gripbarhet) med større innslag av vervede mannskaper. Når de nye kampfartøyene er ferdig innfaset og operative fra 2012,

vil Sjøforsvaret ha en fartøysstruktur bestående av fem fregatter, seks ubåter, seks kystkorvetter (MTBer) og seks minerydderfartøy foruten Jegervåpenets avdelinger med kystjegere, minedykkere og marinejegere. I tillegg kommer Sjøheimevernet og operativ logistikkstøtte med sanitetsoppsetninger.

Dette størrelsesmessig beskjedne norske Sjøforsvaret sammenlignet antallet fartøyer forsvarsgrenen disponerte under den kalde krigen, inngår i 2010 i et lite kvalitetsforsvar på høy beredskap utviklet mot to hovedinnretninger: På den ene side deltakelse med nisjekapasiteter i internasjonale fredsoperasjoner i regi av FN eller NATO. På den annen side et nasjonalt interesseforsvar med tilstedeværelse, ressursjurisdiksjon og krisestyring i norske kyst- og havområder som de viktige oppgavene. Skal Sjøforsvaret kunne ivareta disse oppdragene i et lengre tidsperspektiv, avhenger det i hovedsak av nok tilgang på driftsmidler og tilstrekkelige personellressurser.

Etterord

Det er ikke nok å anskaffe materiell og fylle opp rullene med personell for å skape Europas mest moderne marine. Moderne fartøyer og andre godt utrustede kampavdelinger som jegerkommandoene, er et nødvendig, men ikke tilstrekkelig grunnlag for et tidsriktig sjøforsvar. Rammebetingelser som gjør det mulig å videreutvikle *kompetanse* og sikre *treningsnivået*, er like avgjørende vilkår for å kunne utvikle og opprettholde kampkraft, tilgjengelighet og beredskap. Deltakelse i internasjonale krigsoperasjoner bidrar utvilsomt til å styrke de sistnevnte faktorer så lenge det ikke blir drevet rovdrift på avdelingene og apparatet for styrkeproduksjon er stort nok til å ta vare på og gjøre seg nytte av stridserfaringene. Forutsetningen for dette skal være bærekraftig i et lengre tidsperspektiv, er at antallet deployeringer er tilpasset den aktuelle ressursituasjon og ikke knyttet til ambisjoner om å yte over evne, det vil si i forhold til volumet av de styrker Sjøforsvaret disponerer.

For stort gap mellom på den ene side kravene til operative leveranser og på den annen side manglende tildeling av de ressurser som gjør det mulig å realisere slike ambisjoner, vil uvegerlig gradvis svekke kompetansenivået og redusere kampkraften tilsvarende. Resultatet kan fort bli en synlig, redusert kapasitet til rent fysisk til

å motstå et angrep eller andre militære utfordringer. En utvikling i en slik retning kan i neste omgang påvirke andres syn på norsk forsvarsvilje og derigjennom risikoanalysen til en aktør som overveier å bruke makt. Et tankevekkende eksempel som kanskje dokumenterer en slik sammenheng, skjedde 9. april 1940 da den tunge krysseren *Blücher* under angrepet på Norge seilte inn Oslofjorden med kanonene i midtstilling. Det forteller i alle fall mye om hvordan tyskerne vurderte norsk vilje og evne til å forsvare landet.

I forlengelsen av dette kan en sammenlignbar effekt være at muligheten til å påvirke andre aktører og derigjennom evnen til å forebygge aggresjon, kan bli svekket av mangelen på synlighet og tilstedeværelse av relevante stridsmidler i norske interesseområder i det daglige. Det kan blant annet influere direkte på muligheten for effektiv krisestyring. De fleste forstår at det er mer troverdig å sende en F 16 på vingene enn å bruke et Orion-fly til å markere når utenlandske fly opererer nær norsk luftrom. På tilsvarende måte kan det utgjøre en betydelig forskjell å ha på plass en kystkorvett av Skjoldklassen utstyrt med norsk sjømålsrakett med evne til å senke andre kampfartøyer under en episode, enn å måtte støtte seg på indre kystvakt i en slik situasjon. Mønsteret for *nærvær* i et område kan i tillegg til fartøyenes stridsevne og treningsnivå, ha stor betydning for mulighetene til å utnytte sjømilitære kampenheter som et verktøy for å løse en krise via diplomatisk vei.

Fotnoter

- 1 Jeg takker Bjørn Terjesen, Tom Kristiansen, Gullow Gjeseth og Hanne Gjendem for nyttige kommentarer.
- 2 Terjesen, Bjørn, Tom Kristiansen og Roald Gjelsten (2010). *Sjøforsvaret i krig og fred. Langs kysten og på havet i 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget
- 3 Terjesen, Kristiansen & Gjelsten 2010 s. 411.
- 4 Se Børresen, Jacob, Roald Gjelsten, Tom Kristiansen, Johan H. Lilleheim og Hans Chr. Smith-Sivertsen (2007). *Fregatter i storm og stille. Marinens <<langskip>> 1960–2007*. Bergen: Eide, kapittel 6 og 9.
- 5 Se Engdal, Odd G. (2006). *Norsk marinehistorisk atlas*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, s. 253-256.
- 6 Clancy, Tom 1987. *Red Storm Rising*. UK: William Collins.
- 7 Intervju med pensjonert kommandørkaptein Tor Magnussen oktober 2006
- 8 Tom Clancy var kjent for sine gode kontakter i den amerikanske marinens etterretningskretser og ubåtmiljø.
- 9 Intervju med John Lehman i Bodø i august 2007 der han deltok på et seminar om den kalde krigen.
- 10 Marinens artilleri, Marinens navigasjonsvesen, Marinens minevesen, Marinens telekommunikasjonsvesen, Marinens skipstilsyn og Marinens intendantur.
- 11 Denne ubåtmannen ble senere offiser og fortalte historien til forfatteren da de tje- nestegjorde sammen i 1970-årene.

www.atlanterhavskomiteen.no

B ØKONOMI
ÉCONOMIQUE

NORGE P.P. PORTO BETALT

**DEN NORSKE
ATLANTERHAVSKOMITE**
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

Fridtjof Nansens plass 8

0160 Oslo

Tlf: 22 40 36 00

Fax: 22 40 36 10

post@dnak.org
www.dnak.org